

Հուլիս 1995

ՀԱՅԲ Հաստատությունը սույն տեղեկագրի միջոցով հրատարակում է իր գիտահետազոտական-ծրագրային աշխատանքների արդյունքներն ու իր տարբեր հանձնախմբերի ուսումնասիրությունների եւ տեսակետների քննարկման եզրակացությունները: Տեղեկագրում տեղ եւն գտնում նաեւ ՀԱՅԲ Հաստատության հետ գործակցող գիտահետազոտական հաստատությունների ու անհատ մասնագետների աշխատություններ:

ՀԱՅԲ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՉՈՒՄԸ, ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՅԲ Հաստատության կոչումն ու նպատակը կայանում է հայ ազգային գոյատեւման եւ զարգացման համար ամենակենսական նշանակություն ունեցող գաղափարները, կարիքներն ու խնդիրները ըմբռնելու, վերլուծելու եւ դրա հիման վրա տարբեր բնագավառների ազգային ամենաբարենպաստ քաղաքականությունները առաջարկելու մեջ:

ՀԱՅԲ Հաստատությունը, իր սկզբունքի համաձայն, ազգային խնդիրներին մոտենում է գիտական օբյեկտիվությամբ, համահայկական չափանիշով ու հեռանկարով եւ բացարձակապես զերծ է որեւէ հատվածական շահագրգռվածությունից կամ ազդեցությունից:

ՀԱՅԲ Հաստատության գործունեության հիմնական մասը կազմում է՝
ա) Հայ ազգային ամենակենսական գաղափարների ու խնդիրների բարձրացման, հստակեցման եւ դրանց գործնական լուծման համար՝ գիտահետազոտական ծրագրային աշխատանքների կատարումը, գործակցելով համապատասխան գիտահետազոտական հաստատությունների եւ անհատների հետ:

բ) Այդ աշխատանքների արդյունքները հայության տարբեր հատվածներին, շրջանակներին ու խավերին մատչելի դարձնելը՝ տարբեր մակարդակներով եւ ձեւերով:

ՀԱՅԲ Հաստատությունը հիմնադրված է, ղեկավարվում է կամ աջակցություն է գտնում հայության ճակատագրով մտահոգ եւ կյանքի այլազան բնագավառներում եական փորձառությամբ, տարբեր վայրերում ապրող անձանց կողմից:

ՀԱՅԲ Հաստատությունը որեւէ ձեւով չի կապված, չի ազդված ու առավել եւս չի ղեկավարվում որեւէ քաղաքական, պետական կամ այլ նման կազմակերպության կողմից:

ՀԱՅԲ Հաստատությունը ազգային շահերին հետեւող, գիտահետազոտական ծրագրային բնույթի գործունեությամբ, շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող, լրիվ անկախ ընկերակցություն է:

Տեղեկագրում ներկայացված են ՀԱՅԲ-ի փորձագետների թիվ 1 և 2 ծրագրերի ուղղությամբ կատարված աշխատությունները:

Թիվ 1 ծրագրով խնդիր է դրվում վերականգնել հայի տոհմիկ հարազատ կերպարը, որով նա կկարողանա ձանաչել իր ազգային հավատամքը, բարոյական արժեքները, որոնք միաժամանակ համամարդկային արժեքներ են, և կկարողանա դրանք կիրառել ամենօրյա կյանքում անձնական, ընտանեկան, ընկերային և ազգային հարաբերություններում:

Այս ծրագրով միաժամանակ ջանքերն ուղղվում են բացահայտելու հայ ազգային գաղափարախոսության բաղկացուցիչ մասերը, քննդռնելու դրանց ունեցած պատմական դերը և վերասահմանելու՝ ազգը դեպի 21-րդ դար առաջնորդելու կարողությամբ օժտված գաղափարախոսությունը որպես ազգային իմունիտետ՝ վարակամեթ կարողություն, համահայկական ազգապետության կառույցի շաղախ և ազգային կենսագործումների հիմք:

Թիվ 2 ծրագիրը վերաբերում է հայության կառավարելիության կատարելագործմանը՝ չափանիշ ընդունելով ազգային կենսական շահերի օգտին հայության տարբեր բնագավառների ներուժի օգտագործման արդյունավետությունը: Մույն ծրագիրը ներառում է նաև համայն հայության ազգային քաղաքացիական իրավունքների ու պարտականությունների հարցը, հաշվի առնելով ազգային և միջազգային տարբեր բնագավառների պայմաններն ու պահանջները:

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ռաֆայել Մամոնյանը «Ազգ և պետականություն» հոդվածում նշում է, որ տեսության մեջ և քաղաքական պրակտիկայում ազգային շատ հիմնահարցերի լուծումը կախված է «ազգ» հասկացության սահմանումից և այլ հասարակական երևույթների հետ նրա հարաբերակցությունից:

Լայն տարածում գտած այն տեսակետը, որը նույնացնում է ազգը և պետությունը, սխալ է և շատ ազգերի համար ունենում է բացասական հետեւանքներ: Միջազգային հարաբերությունների համակարգի նման ըմբռնումը բացառում է սեփական պետականություն չունեցող ազգերի ինքնորոշման իրավունքի իրականացումը՝ հարկադրելով նրանց անկախության համար պայքարել ազգային-ազատագրական պատերազմների միջոցով: Այդպիսի նույնացումը նենգափոխում է ազգային պատկանելությունը քաղաքացիությամբ, ազգային լեզուն՝ պետական լեզվով, տանում է դեպի կախյալ և սակավաթիվ ազգերի գիտակցության, ազգային գաղափարախոսության, հայրենասիրության և ինքնատիպության այլ դրսևորումների բացառումը:

Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու Մանուկ Հարությունյանի «Ազգային գաղափարախոսությունը հետամբողջատիրական շրջանում» հոդվածում դիտարկվում են խորհյւրային ամբողջատիրությունից ժողովրդավարության անցման պայմաններում ազգային գաղափարախոսության կազմավորման, գործառնության և զարգացման միտումները: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել հայ ազգային պետականության կազմավորման և զարգացման գործում գաղափարախոսության դերի վերլուծությանը: Ընդ որում, ազգային գաղափարախոսության դերը դիտարկվում է մի քանի ուղղություններով. որպես հասարակության և ազգի կյանքի սոցիալ-տնտեսական, իրավաքաղաքական, բարոյահոգեբանական վերափոխման գործընթացների վրա գաղափարաքաղաքական ներգործությունը ուժեղացնող, որպես հասարակության արդիականացման սոցիալական վնասները չեզոքացնող և որպես մարդկանց հոգեբանության և վարքի մեջ ամբողջատիրական շերտանստվածքների վերացմանը և հայերի նոր քաղաքական հոգեկերտվածքի ձևավորմանը նպաստող գործոն:

Ներկայացված աշխատությունները ավելի մանրամասն կքննարկվեն սույն թվի աշնանը կայանալիք գիտական նստաշրջանում:

ԱԶԳ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ազգը եւ պետականությունը իրական կյանքում գտնվում են այնպիսի սերտ փոխադարձ կապերի մեջ, որ նրանց անբաժանելի միասնությունը թվում է ակնհայտ, ապացույցներ չպահանջող ճշմարտություն: Սակայն ուսումնասիրություններից պարզվում է, որ գոյություն ունեն այդ կապերի հաճախ իրարամերժ մեկնաբանություններ, որոնք հետեւանք են ազգ հասկացության տարբեր սահմանումների: Այստեղ թերեւս ավելի քան որեւէ այլ հարցում դրսեւորվում է տեսության ու պրակտիկայի փոխադարձ կապը, եւ ազգի սխալ սահմանումը քաղաքական պրակտիկայում տանում է դեպի բացասական, նույնիսկ ողբերգական հետեւվածքների: Նման օրինակներով լի են թե՛ անցյալի պատմությունը, թե՛ ժողովուրդների արդի կյանքը:

Ազգի սահմանման հարցում գոյություն ունեն տարբեր մոտեցումներ: Հանրության այդպիսի բարդ կառուցվածքի ոչ ամբողջական ըմբռնման դրսեւորումն է նաեւ այն պնդումը, թե ազգ հասկացությունը մտացածին է եւ արտացոլում է այնպիսի փոփոխական ու հեղինդուկ երեւոյթ, որի սահմանումը հենց այդ հատկությունների պատճառով հստակ ձեւակերպել հնարավոր չէ: Անշուշտ, ազգի սահմանումը ձեւակերպելիս երեսն են գալիս որոշակի դժվարություններ, կապված այն իրողության հետ, որ ազգերը ձեւավորվում են տարբեր դարաշրջաններում, հասարակական-տնտեսական, մշակութային զարգացման, ինչպես նաեւ էթնիկական, կենցաղային, քաղաքական կազմակերպվածության բազմազան ձեւերի առկայության ու տարաբնույթ այլ պայմաններում: Բայց պնդել, թե ազգը առասպել է, նշանակում է ոչ միայն կանգնել հակաազգային հողի վրա, այլեւ ընդհանրապես պոկվել ամեն մի հողից, խճճվել ոչ իրական, վերացական կոսմոպոլիտական դատողությունների մեջ:

Այն, որ նման պատկերացումները սնանեջ են, հեշտությամբ կարելի է ապացուցել՝ անդրադառնալով ազգային-ազատագրական շարժումներին եւ ողբերգական իրադարձություններով լի ազգամիջյան բախումներին:

Ազգի՝ որպես որոշակի իրողության բացասումը ոչ միայն կոպիտ տեսական սխալ է, այլեւ վտանգավոր գաղափարախոսական դրույթ, որը վնաս է բերում ամենից առաջ ինքնակայության ու անկախ գոյության համար պայքարող ազգերին:

Եվս մի սխալ մոտեցում, որը նույնպես հետեւանք է ազգ հասկացության բովանդակության նենգափոխման՝ փաստորեն ազգը փոխարինվում է նրա առանձին գործոնով կամ հատկությամբ: Ազգը պատմականորեն ձեւավորված բարդ իրողություն է, ունի հատկությունների մի ամբողջ համակարգ եւ անխզելիորեն կապված է մի շարք հասարակական երեւոյթների հետ: Դրանց թվում են բնատարածությունը, էթնիկական ծագումը, պատմական ճակատագրի ընդհանրությունը, պետականությունը, լեզուն, կենցաղային ու հոգեւոր մշակույթը, ազգային ինքնագիտակցությունը, հոգեբանական ընդհանրությունը եւ այլն:

Այդ բոլոր գործոնները ունեն կարեւոր նշանակություն ազգի՝ որպես որակական որոշակիության ձեւավորման ու գոյատեւության համար: Բայց որքան էլ կարեւոր լինեն դրանք, անթույլատրելի է ազգի նույնացումը որեւէ մեկ կամ մի քանի առանձին գործոնների կամ հատկությունների հետ: Օրինակ, էթնիկական խմբերի միատեղ բնակեցման տարածքը ազգի ձեւավորման ու գոյության անհրաժեշտ նախապայմանն է: Սակայն իր ծագումից հետո ազգը կարող է տեղափոխվել կամ սփռվել այլ տարածքներում՝ պահպանելով իրեն որպես ազգ: Դարերի ընթացքում տեղի ունեցած ժողովուրդների գաղթը թույլ չի տալիս բացարձակ ճշգրտությամբ բնորոշել բուն ազգային տարածքները, որոնք այնուամենայնիվ ամրապնդվում են ազգերի գիտակցության մեջ իբրեւ ազգային հատկանիշներից մեկը ու միավորման գործոն են ազգերի համար՝ ամրակայվելով «հայրենիք» հաս-

կացության բովանդակության մեջ:

Ժամանակակից ազգերի մեծամասնությունը բաղկացած է բազմաթիվ միաձուլված էթնիկական խմբերից, բայց ազգային գիտակցության մեջ ծագման ընդհանրությունը արմատավորվել է որպես կարեւորագույն հատկություններից մեկը: Հենց այդ պատճառով էլ չի կարելի հանգեցնել ազգ հասկացությունը էթնիկական ծագմանը, ոչ էլ թերագնահատել այդ գործոնը որպես ազգային գիտակցության փաստ:

Ազգի կարեւորագույն հատկություններից մեկը լեզուն է: Բայց անթույլատրելի է բացարձակացնել այն ու նույնացնել ազգին: Մի կողմից, լեզուն ազգի ձեւավորման անփոխարինելի գործոնն է, նրա պատմական հիշողության, հոգեկան արժեքների համակարգի, գիտակցության ու ինքնագիտակցության կուտակիչը, իսկ մյուս կողմից, որպես նշանների համակարգ, այն կարող է փոխարինվել մի այլ լեզվով: Ազգ եւ ազգային լեզու հասկացությունների նույնացումը կամա թե ակամա հանգեցնում է անցանկալի հետեւանքների: Օրինակ, նման մոտեցման դեպքում հայ ազգի կազմից պետք է հանել միլիոնավոր հայերի, որոնք պատմական դաժան ճակատագրի հարկադրմամբ չեն տիրապետում իրենց ազգի լեզվին: Անշուշտ, պետք է ձգտել անել ամեն ինչ, որպեսզի աշխարհի բոլոր հայերը տիրապետեն ազգային լեզվին, սակայն դա հարցի մյուս կողմն է: Այժմ, ազգային անկախ պետությունը վերականգնելուց հետո, ընդլայնվում են այդ խնդրի լուծման հնարավորությունները:

Համանման դատողություններ կարելի է անել նաեւ ազգային մշակույթի վերաբերյալ: Չկա ու չի կարող գոյություն ունենալ որեւէ ազգ, որ չունենա իր մշակույթն, ուր արտացոլվում են ազգի պատմությունը, ապրելակերպը, բնավորության ու հոգեբանական առանձնահատկությունները, թանձրանում են ազգային գիտակցությունն ու ինքնագիտակցությունը: Բայց մշակույթն իր բնույթով ենթակա է փոփոխությունների, որոնք տեղի են ունենում ուրիշ մշակույթների ազդեցությամբ: Մշակույթը զար-

գանում է ոչ մեկուսացած, շատ բան է փոխառնում այլ ազգերի մշակույթներից՝ միաժամանակ պահպանելով իր ազգային ինքնատիպությունը: Միայն է ազգ հասկացությունը հանգեցնել նաեւ մշակույթին թեկուզ այն պարզ պատճառով, որ ազգը մարդկային խումբ է, իսկ մշակույթը՝ այդ խմբի գործունեության ձեւ:

Վերջին մեկուկես դարերի ընթացքում գրեթե բացարձակ ճշմարտություն է համարվել ազգի այն սահմանումը, որով նա հանգեցվում է պետականության: Հետազոտողների տեսական աշխատանքների բացարձակ մեծամասնության մեջ ազգը նույնացվում է պետության հետ: Ազգի այդպիսի սահմանման վրա է հիմնված միջազգային հարաբերությունների ամբողջ քաղաքական պրակտիկան: Չփստելով, որ նման ըմբռնումը լուրջ հիմքեր ունի ազգի ու պետության փոխադարձ կապի հենց բնույթի մեջ, մենք պնդում ենք, որ ազգը ու պետականությունը նույնական հասկացություններ չեն եւ որ այդ հասկացությունների նույնացումը տեսականորեն սխալ է ու քաղաքականապես վնասակար շատ ազգերի համար:

Ազգերի ձեւավորման ընթացքը սկսվել է մարդկության պատմության հենց ակունքներից: Այդ փաստը նշել են ազգագրագետներից, փիլիսոփաներից, հասարակագետներից շատերը, այդ թվում նաեւ Գարեգին Խաժակը: «Ազգությունը, - գրել է նա, - կարելի է ասել համարյա թե նույնքան հին է, որքան մարդկությունը» (ԲՆՇ է ազգությունը: Պեյրոս, 1974, էջ 21): Ազգերի ծագման հետ զուգահեռաբար ընթանում էր պետականության ձեւավորումը: Մարդկությունը տակավին իր գոյության սկզբից բաժանված է եղել որոշակի խմբերի: Այդ խմբերը տարբերվում էին միմյանցից նաեւ այնպիսի յուրահատկություններով, որոնք բնորոշվում են որպես ազգային ու դրսևորվում են այնպիսի երեւոյթներում, ինչպիսիք են ազգային լեզուն, կենցաղը, սովորույթները, ծիսակատարությունները, արվեստը, հոգեբանությունը, ինքնագիտակցությունը եւ այլն: Դրա հետ մեկտեղ, մարդկային ոչ մի խումբ չէր կարող գոյություն ունենալ

առանց ղեկավարման որոշակի համակարգի, առանց պոտենտար (քաղաքական) կազմակերպությունների: Դրանք միմյանցից տարբերվում էին միայն ղեկավարման ձեւերով, որոնք համապատասխանում էին տվյալ խմբերի առանձնահատկություններին ու նրանց առջեւ կանգնած կենսական խնդիրներին: Օրինակ, եթե հնադարյան ընտանիքի կամ տոհմի ղեկավարությունը ապահովում էր նրա նահապետը կամ առաջնորդը, ապա ցեղի, առավել եւս՝ ցեղերի միության կառավարումը պահանջում էր ավելի բարդ պոտենտար կազմակերպություն, որը սկզբունքորեն կատարում էր նույն ֆունկցիան, ինչ կատարում է ժամանակակից պետությունը:

Այսպիսով, մարդկությունը կարող է գոյություն ունենալ միայն հասարակական խմբերի ձեւով, որոնք առանձնանում են իրենց տարբերիչ հատկություններով, այդ թվում նաեւ ազգային համալիր հատկություններով: Միեւնույն ժամանակ այդ խմբերը որոշակի ձեւով կազմակերպված են ու ղեկավարվում են, այսինքն՝ ունեն համապատասխան պոտենտար կազմակերպություններ: Հենց այդ օրգանական անբաժանելիությունը եւ ազգային ընդհանրությունների ու քաղաքական ղեկավարման մարմինների ձեւավորման ընթացքի միաժամանակությունը հիմք հանդիսացան ազգի ու պետության նույնացման համար: Ինչպես էլ ազգի ձեւավորումը ընթանա՝ տարաբնույթ էթնիկական խմբերի միաձուլման թե՛ հակառակը՝ հիմնական էթնիկական կորիզից առանձին խմբերի անջատման ուղիներով, միեւնույն է՝ ազգերի ձեւավորման ընթացքը չէր կարող տեղի ունենալ պոտենտար կազմակերպություններից անկախ: Լինեն դրանք հնադարյան ցեղերի առաջնորդների խորհուրդների, անտիկ քաղաք-պետությունների, հին կայսրությունների, միջնադարյան նախարարությունների ու միապետությունների, թե՛ արդի պետությունների մակարդակով, բոլոր դեպքերում ազգերի ծագման ընթացքն ու նրանց գոյատևությունը շատ բաներով պայմանավորվում են պոտենտար կազմակերպությունների գործունեու-

թյամբ: Այդ գործունեության արդյունքները կախված են այն բանից, թե՛ ինչպիսի՞ն է նրա ուղղվածությունը եւ ազգային ո՞ր խմբերի շահերն է այն արտահայտում:

Պետության գլխավոր ֆունկցիաներից մեկը որոշակի տարածքում ապրող տարբեր էթնիկական խմբերի միավորումն է մի ընդհանրության մեջ, նրանց համախմբումը որպես ամբողջություն, այսինքն, ազգերի ձեւավորման ընթացքի ապահովումը: Որոշ դեպքերում այդ գործունեությունը հաջողությամբ է պսակվում եւ դրա արդյունքը լինում է նոր ազգերի ծագումը: Այդ է տեղի ունեցել թե՛ հին ազգերի հետ, ինչպիսիք են հայերը, պարսիկները, հրեաները, հույները եւ ուրիշները եւ թե՛ արդի եվրոպական ազգերի մեծամասնության հետ, որոնք ձեւավորվել են միջնադարում տարբեր էթնիկական խմբերի միաձուլման ճանապարհով: Նման երեւոյթներ առկա են նաեւ նոր դարաշրջանում, մասնավորապես Կենտրոնական ու Հարավային Ամերիկայի երկրներում, այժմ էլ դրանք շարունակվում են մի շարք այլ երկրներում:

Մակայն դրա հետ մեկտեղ պոտենտար կազմակերպությունների գործունեության արդյունքը ոչ միշտ է, որ ավարտվում է նոր ազգերի ձեւավորմամբ: Օրինակ, Հին Հռոմը եւ մի շարք այլ կայսրություններ մնում էին տարբեր էթնիկական խմբերի խառնակույտի ձեւով եւ փլուզվում էին պատմական ցնցումներից, չղաճալով նոր ազգի ծագման միջոց:

Դրան արժե ավելացնել, որ պետության ազգաձեւավորման ֆունկցիան միշտ չէ, որ դրսևորվել է միավորող գործունեությամբ: Պատմությունը լի է օրինակներով, երբ ազգերը ձեւավորվել են կենտրոնախույս, անջատողական գործունեության հետեւանքով: Այն ազգերը, որոնք ձգտում են անջատվել ու ձեռք բերել քաղաքական անկախություն, ստեղծելով իրենց կառավարման կառուցվածքները, պայքարում են հասնելու դրանց ճանաչմանը միջազգային ընկերակցության կողմից: Այդպես է եղել Հնդկաստանից Պակիստանի ու Բանգլադեշի անջատումը, Հարավսլա-

վիայի ու ԽՍՀՄ-ի քայքայումից մեզ հայտնի մի շարք պետությունների առաջացումը եւ այլն:

Այդ բոլոր փաստերը կտրուկ հերքում են լայն տարածում ստացած այն տեսական սխեման, որը նույնացնում է ազգ ու պետություն հասկացությունները: Ազգը եւ պետությունը տարբեր կարգի երեւոյթներ են, չնայած կապված են միմյանց անբաժանելի կապերով: Ազգը կենդանի իրողություն է, մարդկային խումբ, իսկ պետությունը՝ կառավարման կառուցվածք, մարդկային խմբերի քաղաքական կազմակերպվածության ձեւ, որը որոշակի պայմաններում կարող է դառնալ ազգերի ձեւավորման, իսկ այլ դեպքերում՝ նրանց քայքայման ու ոչնչացման գործիք, կարող է հանդես գալ թե՛ որպէս ազգերի շահերի պաշտպան եւ թե՛ որպէս նրանց գլխավոր թշնամի:

Ազգի ու պետության նույնացման սխալն էլ ավելի ակնհայտ է դառնում, երբ դիմում ենք քաղաքական պրակտիկայում ծանր հետեւանքների հասցրած պատմական փաստերին:

Երբ հետազոտողները ասում են, թե «ազգը կառավարություն է» (Croce B. Elementi di Politica. Bari, 1925, p.14), կամ «ժողովուրդ է, որը ունի պետություն» (Deutsch K. Nationalbildung—Nationalstaat—Integration. Dusseldorf, 1972, S.204), նրանք բացահայտորեն նկատի ունեն արդի պետությունները:

Օտտո Բաուերը իր «Ազգային հարցը եւ սոցիալ-դեմոկրատիան» գրքում, որով հիմք դրեց ազգային պրոբլեմատիկային նվիրված հետագա բոլոր տեսական սխեմաներին, ազգի ծագումը կապում է այն պետության հետ, որը ձեւավորվել է զարգացած կապիտալիզմի դարաշրջանում: Եթե համաձայնվենք այդ տեսակետի հետ, ապա ինչպե՞ս վարվել, օրինակ, հայերի ու պարսիկների հետ, որոնք հազարամյակներ առաջ, մինչեւ արդի եվրոպական ազգերի ու պետությունների ծագումը, ունեցել են իրենց հզոր պետությունները: Համաձայն այդ «տեսության», նրանք չեն կարող ազգ համարվել, ինչը բացարձակ անհեթեթություն է:

Որոշ ազգեր բազմադարյա պատմության ընթացքում կորցրել են իրենց պետականությունը, օրինակ, հայերը, հրեաները: Ելնելով նշված սխեմայից՝ մինչեւ սեփական անկախ պետությունների վերականգնումը նրանք չէին կարող ազգ կոչվել: չենց այդ էին պնդում որոշ տեսաբաններ ու քաղաքագետներ, որոնք հրեաներին ոչ թե ազգ, այլ մշակութակրոնական հանրություն էին համարում: Հասկանալի է, որ նման չափանիշները ոչ մի ընդհանրություն չունեն իրականության հետ եւ հանգեցնում են ազգային խտրականության հաստատմանը:

Էլ ավելի անհամոզուրժողական դիրք է ընդունում ազգի ու պետության նույնացման տեսությունը այն ազգերի նկատմամբ, որոնք պատմական հանգամանքների պատճառով չեն ստեղծել ժամանակակից պետականության ձեւերից որեւէ մեկը: Այժմ աշխարհում կան մի քանի տասնյակ եթնիկական խմբեր, որոնք չպետք է կոչվեն ազգ եւ օգտվեն նրա քաղաքական իրավունքներից միայն այն պատճառով, որ չունեն սեփական պետական կառույցներ: Նման վիճակը փաստորեն բերում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ժխտմանը, քանի որ նման իրավունքը պայմանավորվում է ճանաչված անկախ պետականության գոյությամբ: Ստեղծվել է մի կախարդական շրջան. այն ազգերը, որոնք չունեն իրենց պետականությունը, զրկված են ինքնորոշման իրավունքից, մինչդեռ պետություն չունեցող ազգային այդ խմբերը քաղաքական անկախության իրավունքի կարիք ունեն:

Ելնելով այդ իրողությունից՝ ճիշտ կլիներ իրագործել որոշ փոփոխություններ միջազգային կազմակերպությունների կառուցվածքի մեջ: Մասնավորապէս, նպատակահարմար է Միավորված ազգերի կազմակերպությունը վերանվանել Միավորված պետությունների կազմակերպություն, որը կհամապատասխանի այդ հիմնարկի եւությանը: Միաժամանակ անհրաժեշտ է ստեղծել ազգերի այնպիսի համաշխարհային կազմակերպություն, ուր ներկայացված լինեն իրենց ինքնությունը հռչակած բոլոր ազգային խմբերը եւ այդ կազմակերպությանը

ընձեռել ազգերի իրավունքների ու շահերի պաշտպանության համար բոլոր իրական միջոցները: Այդ կազմակերպության համար պետք է ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որ նա ի վիճակի լինի կանխելու ազգամիջյան կոնֆլիկտները: Ժամանակին Կառլ Ռենները գրել է. «Գլխավոր խնդիրն այն է, որ ժողովուրդները դառնան իրավական դեմքեր: Ազգային հարցը անհնար է լուծել, եթե այստեղ, որոշիչ կետում, ազգը նորից, ինչպես անցյալ 50 տարում, փոխարինվի «թագավորական հողերով»: Ազգը պետք է սահմանվի ոչ թե որպես տարածքային միավոր, այլ որպես անհատների միակցություն, ոչ թե որպես պետություն, այլ որպես ժողովուրդ» (Государство и нация. СПб, 1906, с. 21, 31): Դժբախտաբար, այդ չափազանց կարեւոր միտքը ուշադրության չի արժանացել, հնչել է որպես ձայն բարբառո հանապառի: Իհարկե, այժմ էլ նման հարցադրումը անիրագործելի խնդիր է, բայց սխալ կլինի, եթե թեկուզ տեսականորեն, այսօր այդ հարցը անտեսվի:

Միջազգային հարաբերությունների ստեղծված համակարգը պետականություն չունեցող ազգերին անկախություն ձեռք բերելու որպես միակ հնարավորություն թողնում է ազգային-ազատագրական պայքարը, որը ճանաչված պետական ու տարածքային շրջանակներում հանգեցնում է ազատագրական պատերազմների:

Ձգտելով կանխել զինված ազգամիջյան բախումները՝ միջազգային կազմակերպությունները այդ նպատակին չեն հասնում ու չեն կարող հասնել, քանի որ, հռչակելով ազգերի ինքնորոշման իրավունքը, միաժամանակ չեն նախատեսել դրա իրագործման ու ազգամիջյան բախումների կանխման գործում մեխանիզմներ: Այնպիսի կազմակերպություններ, ինչպիսիք են ՄԱԿ-ը եւ ուրիշներ, զբաղվում են միջպետական հարաբերությունների կարգավորմամբ, իսկ ազգային-ազատագրական պատերազմների հարցում փաստորեն անգոր են: Ազգային-ազատագրական պայքարի դրսեւորումների մեծամասնությունը դիմում է որպես

անօրինական. որպես հաստատված պետական սահմանների խախտում, անկախ այն բանից, թե ինչպես են դրանք հաստատվել՝ ազգամիջյան հարաբերությունների խաղաղ զարգացման, ժողովուրդների միջեւ հոժարական քաղաքական պայմանավորվածության, թե բռնության, ագրեսիայի, խաբեության, ավելի ուժեղ պետությունների քաղաքական դավադրության միջոցներով: Օրինակ, Լեռնային Ղարաբաղի (Արցախի) հայերի ազգային-ազատագրական պայքարը: Հայտնի է, որ Արցախը բռնությամբ է մտցվել «Սովետական Ադրբեջանի» կազմի մեջ, բայց նրա հռչակած անկախությունը օրինական չի համարվում նաեւ այսօր միջազգային կազմակերպությունների կողմից: *

Ազգի ու պետության նույնացումը տանում է ազգային շատ կարեւոր առանձնահատկությունների նենգափոխմանը պետական հատկանիշներով, հետին պլան է մղում եւ նույնիսկ ընդհանրապես բացառում է ազգային գործոնները: Օրինակ, բազմազգ շատ երկրներում, որտեղ նույնացվում է մարդկանց ազգային ու քաղաքացիական պատկանելությունը, պարարտ հող է ստեղծվում ազգային փոքրամասնությունների ձուլման եւ դոմինանտ ազգերի իշխանության ամրապնդման համար: Դժվար չէ տեսնել այն պնդման քաղաքական ուղղվածությունը, ըստ որի ԽՍՀՄ-ում, Միրիայում, Իրանում եւ այլ երկրներում ապրող հայկական ծագում ունեցող քաղաքացիները չեն կարող հայ համարվել (Этнические процессы в современном мире. М., 1987, с. 10):

Աշխարհի տարբեր երկրներում այժմ բնակվում են հինգ միլիոն հայեր, ուստի նման հարցադրումը փաստորեն նշանակում է հայության թվի ավելի քան կիսով չափ կրճատում, ինչը յուրովի ցեղասպանություն է մեր ազգի նկատմամբ:

Ազգը պետականության հանգեցնելը բազմազգ երկրների պայմաններում տեղ չի թողնում շատ ազգերի ինքնակայության՝

* Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի որոշ իրավաքաղաքական հարցեր: Հոդվածների ժողովածու: Հայկական հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրություն, ՀԱՅՔ հաստատություն, Երևան, 1994:

ազգային գիտակցության, գաղափարախոսության, հայրենասիրության ու ազգային ոգու այլ դրսևորումների համար, քանի որ քաղաքական ու հոգետր բոլոր ոլորտներում իշխում են դոմինանտ ազգերի գաղափարները, հայացքները, պատկերացումները, որոնք պետականի պատրվակով փաթաթվում են ճնշված եւ կախյալ ազգերի վզին: Հիրավի, ինչ հայրենասիրության մասին կարող է խոսք լինել, երբ այդ երկրներում իրավագուրկ ու ճնշված ազգային խմբերի կողմից իրենց ազգի նկատմամբ տածած սերն ու նվիրվածությունը գնահատվում են որպես ազգայնամոլություն, այսինքն՝ այլ ազգերի բացասական ըմբռնում: Բայց չէ որ «հայրենիք» հասկացությունը չի կարող գոյություն ունենալ առանց ազգային գիտակցության, ազգային պատկանելության ու ազգային զգացմունքի: Նախկին ԽՍՀՄ-ում հնարած «փոքր հայրենիք» ու «Հայրենիք» մեծատառով հասկացությունները ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ ազգային ու պետական գործոնների նույնացումից առաջացած հակասությունների լուծման մի անհաջող փորձ:

Ազգայինը ու պետականը լրիվ չեն համընկնում ոչ մի երկրում, քանի որ իրականում բոլորն էլ ունեն ազգային փոքրամասնություններ, որոնք մի շարք հարցերում հակասության մեջ են մտնում պետության հետ: Դա լրացուցիչ ապացույց է այն բանի, որ ճիշտ չէ նույնացնել ազգը ու պետությունը:

Ազգի ու պետության հարաբերակցությունը շատ բանով պայմանավորված է պատմական զարգացման առանձնահատկություններով, ազգերի մոտ պետական իշխանության մասին ստեղծված պատկերացումներով: Մի բան է, երբ պետությունը բացարձակացվում է, երբ այն հանդես է գալիս ժողովրդի տիրոջ դերում: Այդ դեպքում ազգի ու պետության միջեւ վախի ու անվստահության հետեւանքով առաջ է գալիս օտարացում: Այլ բան է, երբ բնականոն զարգացման ընթացքում ծնված պետությունը իրագործում է իր բնույթին հատուկ ֆունկցիաներ, այն է՝ քաղաքացիների կյանքի եւ ունեցվածքի պաշտպանում,

իրավակարգի, երկրի անվտանգության, տնտեսության, կրթության, մշակույթի, արվեստի զարգացման ապահովում եւ այլն: Հասկանալի է, որ իրականում անադարտ վիճակում չեն հանդիպում ոչ մեկը եւ ոչ էլ մյուսը, բայց այստեղ խոսքը վերաբերում է միատմին, իդեալին, որը ձեռավորվելով ազգի գիտակցությունում, դետերմինացնում է պետության նկատմամբ նրա վերաբերմունքը:

Պետության ձեռավորումը եւ նրա հարաբերությունները ժողովրդի հետ միանշանակ եւ ուղղագիծ չեն: Անշուշտ, վերջին հաշվով ժողովուրդն է ստեղծում պետությունը իրեն կյանքը կարգավորելու եւ կենսական պահանջները բավարարելու նպատակով, բայց դա շատ բարդ ու միջնորդավորված գործընթաց է: Ճիշտ չի լինի բավարարվել պարզ բանաձեւով, որի համաձայն ժողովուրդները ստեղծում են իրենց պետությունները՝ համապատասխան իրենց իդեալական պատկերացումների: Նախ, պատմականորեն պետականության կազմավորումը իրականացվում էր ոչ թե գիտակցված, այլ առավելապես տարերային եղանակով: Ամեն մի նոր սերունդ գտնում է կառավարման որոշակի ձեւեր, դրանք ըմբռնում է որպես ընդմիջատ արված, անփոփոխ եւ, նույնիսկ, իդեալական կառուցվածքներ: Դավիթ Հյումը նշում էր, որ ժամանակն, աստիճանաբար ազդելով մարդկանց հոգու վրա, հաշտեցնում է նրանց ամեն մի իշխանության հետ ու վերագրում է վերջինին արդարացի եւ խելացի իշխանության բնույթ (Д. Юм. Соч. в 2-х тт., М.: Мысль, 1966):

Այնուհետեւ, առաջանալով պոտեստար կազմակերպությունները ձեռք են բերում որոշակի ինքնուրույնություն, որը հաճախ հասնում է այն աստիճանի, որ ստրկացվում է ժողովուրդը, որի ծնունդն է եւ որին կոչված է սպասարկել պետությունը:

Բազմաթիվ պատմական օրինակներ վկայում են, որ հաճախ իդեալից շատ հեռու, անգամ բռնակալական պետությունները ընկալվել են ժողովրդի կողմից որպես արդար ու խելացի պետություններ: Երբ հին եգիպտացիները աստվածացնում էին

փարավոններին, նրանց նույնացնելով Արեւ-աստծո հետ, նրանք պատկերացում չունեին որեւէ ուրիշ պետական կառուցվածքի մասին, եւ այդ իսկ պատճառով գոյություն ունեցող պետությունը իր նկատմամբ որեւէ կասկած չէր առաջացնում: Այդօրինակ մոտեցում ունեն տիրեթցիները, որոնց համար աշխարհիկ ու հոգետր իշխանությունը մարմնավորված է Դաւայ-լամայի կերպարի մեջ, իսկ, եվրոպական իմաստով, ժողովրդավարությունը՝ վերացական, ոչ մի իմաստ չբովանդակող երեսույթ է:

Այս խնդրի առնչությամբ կա մի շատ կարեւոր ու բարդ հարց եւս. որքանով է ազգը կամ բազմազգ ժողովուրդը պատասխանատու տվյալ պետության գործունեության համար: Երբ գերմանական ազգի մեծամասնությունը խանդավառությամբ հետեւեց ֆաշիստական իշխանությանը, նա համոզված էր, որ դա լավագույն պետական համակարգն է: Նույնը կարելի է ասել ռուս եւ այլ ժողովուրդների մասին, որոնք մոլորության մեջ էին ընկել, հավատալով համայնավարական գաղափարներին ու պաշտպանելով բոլշեիկյան կառավարությունը: Այդ տեսակետից կարելի է խոսել գերմանական ու խորհրդային ժողովուրդների պատասխանատվության մասին՝ իրենց պետությունների գործունեության համար:

Պետության ձեւավորման ու նրա գործունեությանը մասնակից լինելու, հետեւաբար, նաեւ ժողովրդի պատասխանատվության աստիճանը աճում է ժողովրդավարության զարգացման, ժողովրդի գիտակցության ու մշակութային մակարդակի բարձրացմանը զուգընթաց: Արդի նոր պետությունների մեծ մասը հասարակաքաղաքական կազմակերպությունների գիտակից գործունեության արդյունք է: Նոր պետություններ ստեղծող ուժերը հնարավորություն ունեն հաշվի առնելու պետականության կառուցման պատմական փորձն ու ներկայիս միջազգային պրակտիկան: Այսպես ընդլայնվում է այդ պետությունների գործունեությունը ժողովրդի իրական պահանջներին ու նրա իդեալական պատկերացումներին համապատասխանեցնելու հավանականությունը:

Թե որքանով է այդ հաջողվում՝ կախված է իրական պայմաններից ու կոնկրետ քաղաքական գործունեությունից:

Հայերի պատկերացումը պետականության մասին, անշուշտ, եւս պայմանավորված է պատմական փորձով: Հայերը աշխարհում առաջիններից էին, որ ստեղծեցին իրենց ազգային պետությունը: Հայկական պետությունը տարբերվում էր շատ ուրիշ բազմազգ պետություններից, որոնք ձեւավորվել էին որպես մի ժողովրդի կողմից մյուսների նկատմամբ իշխանություն հաստատելու գործիք: Հայկական ազգային գիտակցության մեջ պետական իշխանության մասին պատկերացումը ձեւավորվել է ոչ որպես գերազգային ուժի, որի առջեւ ժողովուրդը միայն չնչին փոշի է, գոհասեղանի նյութ, այլ մի հասարակական մարմնի, որը կոչված է պաշտպանելու երկրի քաղաքացիների կյանքն ու շահերը: Հայերի ավանդական պատկերացմամբ պետությունը գոյություն ունի ժողովրդի համար, այլ ոչ թե հակառակը:

Անկախությունը կորցնելուց հետո փոխվել է հայերի վերաբերմունքը պետականության նկատմամբ: Օտարերկրյա զավթիչների բազմադարյա իշխանությունը չէր կարող արտացոլում չստանալ ազգային գիտակցության մեջ. օտար իշխանությունը թշնամական վերաբերմունք առաջացրեց ազգի մեջ, որը ժամանակի ընթացքում զանգվածային գիտակցության մակարդակով վերածվեց բացասական վերաբերմունքի ամեն մի իշխանության նկատմամբ: Դա, ի միջի այլոց, որոշ պատմաբանների ու գրողների հիմք տվեց դատողություններ անելու հայ ազգի կողմից պետական մտածողության կորստի մասին: Այժմ հայերը վերածնել են իրենց ազգային պետականությունը եւ դա, իհարկե, մղում է պետականության նկատմամբ նոր վերաբերմունքի ձեւավորման, պետական մտածողության ամրապնդման՝ ազգային գիտակցության բոլոր մակարդակներով:

Հայ ազգի վերաբերմունքը իր նորանկախ պետության նկատմամբ կախված է նրանից, թե ինչպիսին կլինի այդ պետությունը, ինչ չափով նա կարտահայտի ազգի կենսական շահերը եւ

կհամապատասխանի իդեալական կառավարման մասին նրա պատկերացումներին: Իհարկե, հնարավոր չէ ուրվագծել նոր պետական կառուցվածքի բոլոր հայտանիշներն ու առանձնահատկությունները, որոշել, թե որքանով են դրանք համընկնում ազգի սպասելիքներին: Սակայն մի բան կարելի է հաստատել. դա չի կարող լինել բռնակալական պետություն: Դրան կդիմադրեն ազգի պատմական հիշողության մեջ ամրակայված բազմադարյա անկախության համար տարվող պայքարում ծնված համոզմունքները, հայերի ավանդական ազատասիրությունը, որը միշտ էլ ներհատուկ է եղել մեր ազգի գիտակցությանը: Այս փաստը կարող են ժխտել ազգի թշնամիներն ու ազգային նիհիլիստները, միայն թե ոչ անաչառ ու բարյացակամ մարդիկ, որոնք քաջ ծանոթ են հայոց պատմությանն ու մշակույթին: Վերջիններիս թվում արժանի է հիշատակման ռուս պատմաբան Սերգեյ Գլինկան, որ գրել է. «Բարոյափիլիսոփայական պատմության մեջ Բելին եւ Հայկին կարելի է անվանել այն թելի ներկայացուցիչներ, որոնք բաժանում են մարդկային ցեղի ընտանիքը: Հանձինս Բելի տեսնում ենք բռնությունն ու իշխանամոլությունը, որը տեսնում է ամեն ինչ ստրկացնել ու ամեն ինչ ոչնչացնել, իսկ Հայկի կերպարում՝ մեծահոգի քաջությունը, որը պաշտպանում է մարդկության անկախությունը եւ իրավունքները» (Сергей Глинка. Обзор истории армянского народа. М., 1832, с. 49):

Նա նաեւ նշել է, որ հին Հայաստանի համար խորթ էր ասիական ինքնակամայականությունը կամ բռնակալությունը, որ «Հայաստանի նախասկզբնական կառավարումը ներկայացուցչական էր, այսինքն՝ ակնհայտորեն համաժողովրդական» (էջ 53):

Ազգային ինքնությունության ձեռքբերումը, միջազգային հասարակության ու կազմակերպությունների կողմից հայոց պետության ճանաչումը կարեւորագույն փաստ է հայ ժողովրդի պատմության մեջ, վճռորոշ քայլ մեր ազատության ու անկախության ճանապարհին: Բայց դա բավական չէ ոչ միայն այն

պատճառով, որ լիակատար ազատություն ու անկախություն գոյություն չունի, կամ որ անկախության աստիճանը պայմանավորված է երկրի տնտեսական զարգացման մակարդակով, այլ նաեւ այն պատճառով, որ ժողովուրդն իրեն ազատ է զգում միայն այն դեպքում, երբ ապրում է ժողովրդավարական հասարակարգում: Ի վերջո, ժողովրդի համար չկա մեծ տարբերություն, թե ում ստրուկն է՝ օտարի թե՞ սեփական բռնակալների: Դրանով է բացատրվում այն շեշտված ուշադրությունը անկախության ու ժողովրդավարության խնդիրների նկատմամբ, որը ներկայումս հայ ազգը, հատկապես նրա մտավորականությունը, դրսևորում է բռնակալության ու իրավազրկության վտանգի անգամ ամենաչնչին դրսևորումների նկատմամբ:

Այսօր կառուցվում են ժողովրդավարական կառավարման հիմքերը, ստեղծվում է այն պետությունը, որը պետք է համապատասխանի ազգի իղձերին ու սպասումներին, առավելագույնս համահունչ լինի իդեալական պետության մասին մեր պատկերացումներին: Միայն այդպիսի պետություն կառուցելու դեպքում ժողովուրդը համոզված կլինի, որ դա իրեն ծնունդն է, իրեն կամքի արտահայտման գործիքը, իրեն կենսական շահերի արտահայտողն ու պաշտպանը, որ պետությունը երբեք չի դառնա չար ուժ, որը կստրկացնի իրեն: Միայն ժողովրդավարական պետությունը կդարձնի Հայաստանի Հանրապետությունը ձգողական կենտրոն բոլոր առաջադեմ ուժերի համար: Այդ դեպքում նա կընկալվի որպես իսկական հայրենիք համասփյուռ հայության կողմից:

Դարերի ընթացքում հայերը կանգնած էին ֆիզիկական բնաջնջման եզրին, ենթարկվում էին ձուլման: Այստեղից են սկզբնավորվում ակունքները այն գլխավոր գաղափարի, որը իշխում էր հայկական ազգային գիտակցության մեջ. ինքնապահպանում՝ ներառյալ ազգի գոյատևությունը, ազգային լեզվի ու մշակույթի պահպանում, պետականության վերականգնում եւ այլն: Այդ գաղափարը երկար ժամանակ համազգային էր,

միավորում էր ազգի բոլոր խավերին, կազմում էր քաղաքական հոսանքների մեծամասնության գաղափարախոսությունը: Անկախության վերականգնումից հետո սկսեցին իշխել նոր հրամայական պահանջներ, որոնց մասին անցյալում խոսք անգամ չէր կարող լինել: Դրանք են. երկրի տնտեսական անկախությունը, աշխարհի ամենագարգացած երկրների արտադրական, գիտատեխնիկական ու մշակութային մակարդակին հասնելը, ժողովրդավարական պետության ամրապնդումն ու զարգացումը: Այդ խնդիրների իրագործման գլխավոր գործիքը պետությունն է:

Ազգի եւ պետության փոխհարաբերությունների բնույթը վառ կերպով դրսևորվում է այլ ժողովուրդների հետ շփման ընթացքում: Տնտեսական, կենցաղային, մշակութային կապերը ձեւավորվում են մշտապես ու ամենուրեք՝ անհատական-խմբակային մակարդակով, առանց պետական կառուցվածքների անմիջական միջամտության: Սակայն այնպիսի կարեւորագույն կենսական խնդիրներ, ինչպիսիք են պատմական զարգացման ուղու ընտրությունը, պատերազմն ու խաղաղությունը, հարեւան ժողովուրդների հետ հարաբերությունների զարգացումը եւ այլն իրագործվում են պետությունների արտաքին քաղաքական գործունեության միջոցով:

Միջազգային քաղաքական պրակտիկայում ընդունված է այն դրույթը, թե պաշտոնապես ազգը ներկայացնող պետությունն է արտահայտում նրա շահերն ու կամքը: Թե որքանով է դա համապատասխանում իրականությանը կախված է շատ հանգամանքներից, այդ թվում նաեւ պետական նպատակների եւ ժողովրդի կամքի համընկնման աստիճանից: Պատմության մեջ լինում են նման համընկնման փաստեր, առանձնապես արտաքին զավթիչների դեմ մղվող պայքարի պարագայում, բայց քիչ չեն նաեւ հակառակ փաստերը: Եթե, օրինակ, այսպես կոչված «մեծ նվաճողները» ձգտում էին աշխարհի նկատմամբ իրենց տիրապետությունը հաստատել միլիոնավոր մարդկանց գոհերի ու տառապանքի գնով, ապա հազիվ թե դա համապատասխա-

նում էր ժողովուրդների շահերին ու կամքին:

Ազգային ձգտումներն ու պետության գործունեության համապատասխանության խնդիրը ավելի է բարդանում բազմազգ պետություններում, որոնք լավագույն դեպքում արտահայտում են իշխող, այլ ոչ թե տվյալ երկրի բոլոր ազգերի կամքն ու շահերը:

Բազմազգ կայսրությունների կողմից տարվող զավթողական կռիվները առանձնապես չեն համապատասխանում այն ազգերի շահերին ու կամքին, որոնք ժամանակին իրենք էին նվաճված ու ստրկացված:

Ինչպես նշվեց, քաղաքական իրողություն է այն, որ միջազգային ասպարեզում ազգերը ներկայացված են պետությունների միջոցով: Դրա արդարացի կամ ոչ արդարացի լինելը արտահայտվում է յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում: Սակայն սխալ կլինի պնդել, թե դա՝ միակ ճիշտ եւ արդարացի սկզբունքն է, ինչպես ընդունված է միջազգային քաղաքական պրակտիկայում: Օրինակ, հայ ազգի իրավունքը իր պատմական հողերի նկատմամբ, որոնցից նա դուրս է մղվել ցեղասպանության քաղաքականության հետեւանքով, տասնամյակների ընթացքում բազմաթիվ անգամ ժխտվել է ԽՍՀՄ կառավարության հայտարարություններում, որը պաշտոնապես ներկայացնում էր հայ ազգը եւ որպես այդպիսին ճանաչված էր միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Մինչդեռ հայ ժողովուրդը երբեք չի հրաժարվել իր իրավունքից պատմական արդարության նկատմամբ: Այլ բան է, որ հայ ժողովուրդը եւ այժմ նրա օրինական անկախ պետությունը չեն դիմել ու մտադիր չեն դիմելու ուժային գործողությունների՝ պատմական իրավունքների վերականգնման համար:

Իհարկե, ոչ մի պետություն ի վիճակի չէ ամբողջապես ու լիակատար կերպով արտահայտել ժողովրդի կամքը թեկուզ այն պարզ պատճառով, որ ոչ մի ազգ սոցիալապես միատարր չէ, հետեւաբար, նրա զանազան տարրերի կամքը սովորաբար տարբերվում է միմյանցից: Բայց առավելագույնս մոտենալ այդպիսի իդեալին կարող է իսկապես ազգային ու ժողովրդա-

վարական պետությունը: Նման պետությունների թիվը պատմության մեջ շատ սակավ է: Կարելի է ասել, որ դրանք կազմում են հազվադեպ բացառություն:

Նորանկախ հայկական պետությունը ունի բոլոր տվյալները այդպիսի բացառություն դառնալու համար: Նախ այն պատճառով, որ հայոց պետությունը, ի տարբերություն շատ ուրիշ պետությունների, երբեք չի մղել զավթողական կռիվներ, չի ունեցել նվաճած գաղութներ, չի ստրկացրել այլ ժողովուրդների: Կայսերական, մեծապետական մտածողությունը, արհամարհանքը այլ ազգերի նկատմամբ երբեք տեղ չեն գտել հայ ժողովրդի գիտակցության մեջ: Հայկական ազգային պետությունը երբեք չի ստրկացրել իր ժողովրդին, հայկական ազգային գիտակցության համար խորթ է ստրկական ու ստրկատիրական հոգեբանությունը, այդ պետության համար հատուկ է հարգալից վերաբերմունքը այլ ժողովուրդների իրավունքների ու ազատության նկատմամբ: Եվ այժմ էլ, վերածնվելուց հետո, հայկական ազգային պետությունը զարգանում է ազատության ու ժողովրդավարության ուղիով, որովհետեւ այդպիսին է ազգի ցանկությունն ու կամքը: Այժմ ազգն է ստեղծում իր պետությունը, որը չի կարող հաշվի չնստել նրա կամքի հետ:

Վերջապես, հայ ազգի սփռվածությունը աշխարհում, Հայաստանի աշխարհաքաղաքական դիրքը հրամայաբար պահանջում են ինտեգրացվել համաշխարհային տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային ընկերակցության մեջ, իսկ դա հնարավոր չէ առանց խաղաղասեր արտաքին քաղաքականության, առանց բարեկամական հարաբերությունների բոլոր այն ժողովուրդների հետ, որոնք չեն դրսևորում թշնամական վերաբերմունք Հայաստանի նկատմամբ եւ հասկանում են հայ ազգի ձգտումը կառուցել խաղաղ, երջանիկ ապագա:

Ազգը, նրա ցանկությունները, կամքը ու սպասումները՝ առաջնային են, ամեն ինչից վեր, նրանք բարձրագույն նպատակ են, իսկ պետությունը՝ այդ նպատակին հասնելու միջոց է ու գործիք:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԵՏԱՄԲՈՂՋԱՏԻՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Նախնական նկատառումներ

Համայնավարական ամբողջատիրության գաղափարախոսությունը, նրա հիմնադիրներն ու հետետրոդները, ցանկացած գաղափարախոսություն նույնացնում են դասակարգային շահերի, գիտակցության, համոզմունքների ու տրամադրությունների հետ: Խիստ միակողմանի այս նեղ ըմբռնումը, նրա վրա հիմնված գաղափարաքաղաքական պրակտիկան անտեսում կամ ուղղակիորեն ժխտում է ազգային շահերով ու արժեքներով առաջնորդվող գաղափարախոսության վերադասակարգային բնույթը:

Դա մեզ քաջ հայտնի է ոչ հեռու խորհրդային անցյալից, երբ հոգեւոր կյանքի համապարփակ ու գեեհիկ գաղափարախոսականացումն, ազգերի ու անհատ մարդկանց նկատմամբ քաղաքական բռնությունները հանգեցրել էին քրիստոսաշունչ արժեքների՝ գթասրտության, զղջման, ապաշխարանքի, սիրո ու մաքրակենցաղ նվիրվածության զգացումների բթացմանը, յուրօրինակ բարոյական խլությանը: Մարդն ունկնդիր չէր իր հավատահաճո խղճի ձայնին:

Խորհրդանշական է, որ զորանոցային սոցիալիզմի, այդ «չարի կայսրության» ստալինյան շրջանում կասկածամտությունը նույնացվել էր քաղաքական աչալռության, անհոգի հաշվենկատությունը՝ «պետական» շահերի հետ: Մարդ զանգվածը վերածվել էր անհայրենիք ու քրիստոսամերժ, անհավատ ամբոխի, քաղաքական մեքենայի հղկված դետալի, որի սոցիալական մղումներն ու շարժումները հեշտորեն կառավարվում էին: Ազգային մասունքների ոչնչացումը (եկեղեցիների եւ այլն), Հայ Առաքելական եկեղեցու նվիրյալ սպասավորների նկատմամբ ֆիզիկական

բռնություններն ու հալածանքները չէին կարող ծանր չանդրադառնալ մեր ժողովրդի բարոյական նկարագրի, հասարակական բարքերի ողջ հյուսվածքի վրա: Պրակտիկա էր դարձել «բուժել» մարդկային հոգիները, բռնությամբ «կերտել նոր մարդուն», չնայած ակնհայտ էր, որ իսկական հոգեւորն ու բռնությունն իրար հակառակ են:

Այսօր մենք ձգտում ենք քրիստոնեական ավանդույթների եւ ժողովրդավարական արժեքների հիման վրա կերտել հայ ազգի նոր նկարագիրը, ապահովել մարդու եւ ազգի իրավունքների լիակատար իրականացումը: Դրան հետեւողականորեն հետամուտ է հայ ազգային գաղափարախոսությունը, որի հոգեւոր առաջնահիմքը քրիստոնեական ու ժողովրդավարական արժեքների ներդաշնակ միասնությունն է:

Մեր մոտեցումը թելադրվում է նրանով, որ կան ուժեր, որոնք վերացական հումանիզմի դիրքերից մարդու իրավունքները հակադրում են ազգերի ինքնորոշման իրավունքին, դրանով ուղի են հարթում ազգային գաղափարախոսության կարեւորության թերազնահատման, իսկ առանձին դեպքերում՝ ժխտման համար: Հոլովվում է մտացածին այն փաստարկը, որի համաձայն քաղաքական բազմակարծության ու բազմակուսակցականության աստիճանական արմատավորումը հետհամայնավարական պետություններում ծայր աստիճան նվազեցնում է ազգային գաղափարախոսության դերը: Բարենորոգչական թեթեւությամբ ազգային գաղափարախոսության ամեն մի դրսեւորույթ նույնացվում է ազգայնամոլության, ազգային բացառիկության անսքող քարոզի հետ: Հաշվի չի առնվում, որ առողջ ու կենսահաստատ ազգայնականությունը ոչ միայն չի անտեսում ուրիշ ժողովուրդների իրավունքը պահպանելու իրենց ազգային ու մարդկային արժանապատվությունը, պետաիրավական եւ բարոյափոխող ինքնատիպությունն, այլեւ դրանց համար ստեղծում է անհրաժեշտ նախադրյալներ: Մտազգաստ ու ողջամիտ ազգայնականության փիլիսոփայությունը մերժում է քաղաքական ամեն մի

անհանդուրժողականություն ու ազգային խտրականություն: Ազգայնականության գաղափարախոսությունն ազգամիջյան խաղաղության վարդապետություն է: Ցանկացած ազգ (ժողովուրդ) իրավունք ունի պահպանելու իր ինքնուրույնությունն ու պատմահոգեւոր ուրույնությունը: Հայ ազգային գաղափարախոսությունը հետամուտ չէ իր ժողովրդի այնպիսի կերպարի ստեղծմանը, որը մերժում է այլ ժողովուրդների, հատկապես Հայաստանի տարածքում ապրող ազգային փոքրամասնությունների կենսապահպանման հիմնարար իրավունքները: Դրա վառ ապացույցն է քրդական, ռուսական, հունական եւ այլ համայնքների իրավահավասար գոյությունը: Հետեւաբար, էժան քարոզական մտակաղապարները, զորօրինակ՝ «ազգային գաղափարախոսությունը՝ մեր գավառականության հոգեւոր արտազտվածքն է», «քաղաքական մոլեռանդության սերմանման գործիքը», «19-րդ դարի հայ քաղաքական միֆոլոգիայի ժառանգությունը», «կիսագրագետ հայ մտավորականների հոգեբանական մենաշնորհը» եւ այլն, սնանկ են թե՛ պատմաճանաչողական եւ թե՛ բարոյական առումներով: Այսօրինակ քարոզական մտակաղապարները, որ առերեսույթ մատուցվում են հասարակական կյանքի ապագաղափարախոսականացման տեսքով, իրականում որոշակի գաղափարախոսական պատվերի արտահայտություններ են: Դրանք, նախ եւ առաջ, կոչված են ուղի հարթելու Արեւմուտքի տնտեսական, սոցիալական եւ պետաիրավական մոդելների անարգել մոտքի, ավելի ճիշտ՝ դրանց մեխանիկական ընդօրինակման համար: Ամենեւին չթերազնահատելով այդ մոդելների նշանակությունը մեր ազգապետության համալիր կայացման գործում, առավել եւս՝ լինելով դրանց եռանդուն պաշտպանը, գտնում ենք, որ դրանք պետք է հարմարեցվեն մեր ազգային, ավանդույթների եւ հոգեկերտվածքի առանձնահատկություններին: Ընդամենը, պետք է առաջնորդվել ազգային շահերի գերակայության, ինչպես նաեւ դրանք այլ ազգերի շահերի հետ համակշռելու երկրաքաղաքական սկզբունքներով:

Վերստին հայացք ձգելով վերացական հումանիզմի իդեալների վրա, ցանկանում ենք ընդգծել, որ դրանք նյութաիրավական իրողություն պետք է դառնան ազգերի ինքնորոշման իրավունքի համապարփակ իրականացման, ազգերի ինքնատիպության պահպանման ներպետական եւ միջպետական, միջազգային կայուն երաշխիքների ստեղծման շնորհիվ: Միայն այսպես վերացական հումանիզմի իդեալները կվերածվեն կոնկրետ հումանիզմի:

Անթույլատրելի է համամարդկային արժեքները հակադրել ազգային արժեքներին, քանզի ցանկացած ազգ համամարդկային արժեքների հետ համահաղորդակցվում, դրանք խորապես սեփականում է հենց իր ազգի գերակա արժեքների միջոցով: Հետեւաբար, իր առաջնահիմքով ազգայինը ամենեւին հակուռնյա չէ համամարդկայինին: Ավելին, ազգայինը համամարդկայինի գոյության եւ զարգացման պատմականորեն անհատականացված եղանակն է: Ի լրումն ասվածի, ավելացնենք, որ քաղաքակիրթ մարդկությունը կարող է զարգանալ հումանիստական ուղիով, եթե պահպանի ու կատարելագործի իր էթնիկական, ազգային բազմերանգությունն ու բազմաձեւությունը: Դիպուկ է ասել մեծ հայրենասեր Միքայել Նալբանդյանը. «Ազգությունը հառաջ է, քան թե ընդհանուր մարդկությունը, եւ ամենայն մարդ յուր ազգությամբ է մտնում ընդհանուր մարդկության մեջ»¹: Մեկ այլ առնչությամբ ընդգծել է. «Ազգը ասացյալ է այն ուժը, այն կենդանի կապակցությունը մարդերի, որ առանց նորան, կամ նորանից դուրս, մասնավոր մարդը կը լիներ մի անօգուտ անձնասեր - эгоист, իսկ բոլոր մարդկությունը մի անպտուղ վերացականություն»²:

Այս ընդհանուր մոտեցումը կամ դիրքորոշումը հավասարապես վերաբերում է նաեւ ազգային գաղափարախոսությանը, որի նշանակությունը անժխտելի է, իսկ կարեւորությունը՝ մեր օրերում գնալով աճում է:

1 Միք. Նալբանդյան, երկեր, հ.1, էջ 454:

2 Նույն տեղում, հ.2, էջ 257:

Աներկբայելի է, որ ազգային գաղափարախոսության դերի չգիտակցումը, որեւէ նվաստացումը եւ թերագնահատումը խիստ բացասաբար կազդի մեր ներկայի ու ապագայի վրա: Ճիշտ նույնպես՝ ազգային գաղափարախոսության գերկարեւորության, նրա նպաստաշահ գործադրումների հրատապության խոր գիտակցումը, կարող է բազմապատկել հայության ներուժը:

Ազգային գաղափարախոսությունը՝

համահայկական գաղափարն է

գործողության մեջ

Ազգային գաղափարախոսությունն ազգի գերագույն շահերի, իդեալների, գաղափարների, համոզմունքների եւ գործողության մղող դիրքորոշումների ամբողջական համակարգ է: Այն կենսահաստատ կամք, նպատակասլացություն է հաղորդում սեփական հանրության ինքնատիպության պահպանմանը, նրա արժանապատիվ գոյության պետական ձեւերի զարգացմանն ուղղված կառուցողական ջանքերին:

Ազգային գաղափարախոսությանը միասնականություն են հաղորդում մեր հավաքականության գերակա շահերը:

Դրանց գիտակցումը, իրականացման ուղիների, միջոցների ընտրության հիմնավորումը դառնում է գաղափարախոսության գերխնդիր:

Ուղղակի թե անուղղակի, գիտակցված թե չգիտակցված ազգի գերակա շահերը արտացոլվում են մեր զգացմունքների, արժեկոդմանորոշումների, աշխարհընկալման առանձնահատկությունների մեջ: Շեշտենք այն, որ ազգային զգացմունքների գաղափարաբարոյական առանցքը հայրենասիրությունն է: Այն ներառում է իր մեջ հուզական բնութագրերի ողջ համալիր՝ սեր, հպարտություն, հարգանք, նվիրվածություն, ազգային պարտքի զգացում: Դրանք համախմբված են Հայրենիքի, պետականության գաղափարների շուրջը: Ազգային զգացմունքների թվում

առավել զարգացած զգացմունքը ազգային հպարտությունն է, որին բնորոշ են ինքնահարգանքը, արժանապատվությունը, մարդկային քաղաքակրթության մեջ իր ազգի պատմական ներդրումի գիտակցությունը եւ այլն: Դրանց առկայությունը ինքնին վկայում է ազգի ներհամախմբվածության, համերաշխության եւ բարոյաքաղաքական հասունության մասին: Ազգային հպարտության գիտակցությունը հետապնդում է մեկ գլխավոր նպատակ՝ ապահովել ազգի արժանապատիվ, բարեկեցիկ եւ անվտանգ կյանքը: Չկա մարդկային հպարտություն առանց ազգային հպարտության եւ, ընդհակառակը:

Ազգի գերագույն շահերը ինչ-որ ձեով հանգուցակապված անդեմ շահերի միասնություն չեն, այլ ազգային հանրային տարբեր խավերի եւ դասակարգերի շահերի, անգամ իրարամերժ, հաշվեկշռված ամբողջություն: Այդ շահերի ձեավորման եւ գիտակցման առանձնահատկությունների, մասնավորապես, եղանակների ու ձեւերի վրա ազդում են նաեւ տվյալ էթնիկական հանրային կոնկրետ երկրաքաղաքական պայմանները, դրանց փոփոխման միտումներն ու օրինաչափությունները: Չորօրինակ, հայ ժողովրդի գոյության երկրաքաղաքական պայմանները իրենց կնիքն են դրել մեր ազգային նկարագրի, ապրելակերպի ու աշխարհընկալման վրա: Նեղ իմաստով, անգամ կարելի է խոսել հայ ազգի երկրաքաղաքական գաղափարախոսության, կենսափիլիսոփայության մասին, որոնց մեջ արտացոլվել են մեր տարածաշրջանային կարգավիճակը՝ իր հարափոխ եզրերով, սեփական ճակատագրի ինքնագնահատականները, հարեանակից ժողովուրդների հետ ունեցած փոխհարաբերությունների բնույթը եւ այլն: Կասկածից վեր է, որ մեր ազգային գաղափարների, նրանց գերակայությունների առանձնացման չափանիշները մշակվել են մեզ շրջապատող երկրաքաղաքական միջավայրի, նրանում պատմականորեն խաչաձեւվող տարբեր ժողովուրդների շահերի իմաստավորման հիման վրա: Այդ իրողությունը մեզանում ձեռք է բերել պատմական ավանդույթների նշանակություն:

Նկատենք նաեւ, որ ազգային գաղափարները վերածվում են համոզմունքների, քաղաքական հոգեկերտվածքի, եթե դրանց նկատմամբ ձեւավորված է ակտիվ վերաբերմունք, անկախ նրանից, թե ինչպես է այն կազմավորվել՝ տարերային թե գիտակցված, ջանքիծնալ թե հուզական եղանակներով: Ակնբախ է, որ հայերի ձնշող մեծամասնությունը մեր պետականության համալիր կայացման մեջ տեսնում է իր ազատ ու անկախ գոյության գործնական երաշխիքն ու նախադրյալը: Այս համոզմունքը աստիճանաբար դառնում է մեր քաղաքական գիտակցության եւ հոգեկերտվածքի արժեառանցքը:

Ազգային գաղափարախոսությունը նաեւ որոշակի կառավարման համակարգ է, որը ոչ միայն հիմնավորում եւ արդարացնում է ազգային գաղափարները, նրանց իրականացման միջոցների ընտրության բնույթն, այլեւ անմիջականորեն ներգործում է դրանց համարժեք քաղաքականության իրացման վրա: Ազդեցության արդյունավետությունը որոշվում է, նախ եւ առաջ, նրանով, թե որքանով է ազգային գաղափարի, իդեալի իրականացումը հիմնվում պատմական միտումների իրատես գնահատականների, հնարավոր զարգացումների ստույգ հաշվարկների վրա: Ի տարբերություն գաղափարախոսության, պրակտիկ քաղաքականությունը չունի իդեալական լուծումներ, քանի որ ցանկալի ու իրապես հասանելի նպատակների համակշռված համեմատությունից են ծնվում հարաբերական օպտիմալ քաղաքական լուծումները:

Ցանկացած գաղափարախոսություն, այդ թվում՝ ազգային, թեւակոխում է իր պատմական ձեւավորման փուլը, երբ արդեն մշակված են նրա գաղափարատեսական ընդհանուր հիմքերը: Նոր ժամանակներում եվրոպական ազգերի գաղափարական հիմնասյուները կառուցվեցին միայն այն բանից հետո, երբ գաղափարախոսների կողմից արդեն մշակվել էին նրանց առաջադիմության գերակա շահերն ու նպատակներն արտահայտող սոցիալ-փիլիսոփայական վարդապետությունները: Ընդ-

հանրապետ այս հիմքի վրա ստեղծվեցին իրավական, քաղաքական, բարոյական, տնտեսական եւ սոցիոլոգիական կոնկրետ ուսմունքներ, որոնք հստակեցվեցին քաղաքական ծրագրերում:

Հայ քաղաքական մտքի պատմության մեջ 19-րդ դարը նշանավորվել է որպես ազգային զարթոնքի, նրա գաղափարախոսական հիմնավորման դարաշրջան: Հենց այդ ժամանակներում հայության գոյությունը բացատրող պարզունակ պատմական սխեմաներից ազգային գաղափարներն աստիճանաբար սկսեցին վերածվել քաղաքական ուսմունքների, սկզբնապես զուտ մեր գոյապահպանության հիմնախնդիրների, իսկ այնուհետեւ՝ նաեւ ազատ ու անկախ պետականության իդեալի կենսագործմանը նպատակաուղղված քաղաքական ծրագրերի:

Ակնհայտ է, որ 19-րդ դարի հայ գաղափարախոսների վրա մեծապես ազդել են եվրոպական մտքի հոգետր ձեռքբերումները: Սակայն նրանք երբեք չեն եղել այդ ազդեցության մեխանիկական կրողները, քանի որ ստեղծագործաբար են յուրացրել եվրոպական մտքի ողջ հարստությունը՝ հմտորեն այն սպասավորելով ազգի գերագույն շահերի իրականացման գործին: Պատահական չէ, որ մեզանում ժողովրդավարության, ազատականության, ինքնիշխան պետականության եւ սոցիալական արդարության գաղափարները մշտապես փոխկապակցված են եղել ազգային-ազատագրական շարժման գերագույն նպատակի՝ հայոց պետականության վերակերտման հետ: Ազգանվեր, լուսավորյալ մտավորականությունը գիտակցել է, որ հայեցի անհատը չի կարող ազատ լինել, եթե ազատ չէ իր ազգը: Եվ ընդհակառակը՝ ազգը չի կարող ազատ լինել, եթե ազատ չէ նրա ամեն մի անդամը: Նրանք ամբողջովին մերժել են ամեն մի ազգային եւ սոցիալական ճնշում, մարդու եւ ազգի իրավունքների ու ազատությունների յուրաքանչյուր ոտնահարում: Ավելին, նրանցից շատերն իրավացիորեն գտնում էին, որ ազգային ազատությունն՝ իր քաղաքական, տնտեսական եւ իրավական հիմնաեզրերից զատ նաեւ առանձնահատուկ կրոնահոգետր վիճակ,

ինքնազգացողություն է, որին անհնար է հասնել առանց խղճով ու մտքով մաքրագործվելու:

Առանց խղճի, սիրո ու վստահության առ Աստված չկա իսկական հավատ, հետեւաբար՝ հոգետր ազատություն, որն անբաժան է անհատական, ազգային պատասխանատվության զգացումից եւ բանական ինքնասահմանափակման սկզբունքից: Չմոռանանք, որ մեզանից ամեն մեկի ազատությունը չպետք է իրագործվի ուրիշների, հատկապես, մեր հայրենակիցների ազատության ոտնահարման շնորհիվ:

Երեկ եւ այսօր իրենց անանց այժմեականությունն են պահպանել Պողոս առաքյալի ազգուսանելի խոսքերը. «Մաքրենք մենք մեզ մարմնի եւ հոգու ամեն պղծությունից, կատարյալ դարձնենք սրբությունը Ասածո երկյուղով»:

Հատուկ շեշտենք, որ սրբությունը մշտապես նախորդում է գաղափարախոսություններին, աշխարհիկ այլ վարդապետություններին, ժողովրդի հոգետր միասնության միջոցն ու նպատակն է: Սրբության նշանակության գիտակցումը թույլ է տալիս խոսել ազգային գաղափարախոսության էության, ժողովրդի ձակատագրի մասին: Խորհրդանշական է, որ կրոնը, հատկապես, քրիստոնեությունը մշտապես անբաժան է եղել հայ ազգի պատմական ձակատագրից, ավելին՝ ինչ-որ իմաստով, այն ձեւավորել է:

Այստեղից ծագում է քրիստոնեության դերի վերաբեքավորման եւ նրա վերականգնման անհրաժեշտությունը: Հայոց պետականության իդեալի կենսագործումն անհնար է առանց քրիստոսասեր, լուսավորյալ ու կրթված ազգի, նրա նոր, ժողովրդավարական տիպարի ձեւավորման:

Այսօր պահանջվում է, որպեսզի անկախ ու ազատ պետականության գաղափարը դառնա հավաքական հայության, նրա ամեն մի անդամի կայուն համոզմունքն ու դիրքորոշումը: Հիրավի, հոգով ազատ է միայն այն հայը, ով իր ազգի ձակատագիրը, նրա գերիսնդիրը՝ անկախ պետականության

համալիր կայացումը համարում է ոչ թե արտաքինապես պարտադրված իրողություն, այլ՝ իր հոգու ազատության անբաժան տարր:

Այսպիսով, ազգային պետականության կառուցումն ինքնանպատակ չէ: Պետությունն անձեւ ու ամորֆ կառույց չէ, այն տվյալ ժողովրդի հոգեկերտվածքի բարոյաիրավական առարկայացումն է:

Ամեն մի հայ պետք է խորապես հասկանա, որ մեր գերագույն շահերի կենտրոնում այլեւս ոչ թե զուտ գոյապահպանական, այլ պետականության կայացման հիմնահարցերն են ծառացած: Չհասարակացնելով այդ բարդ գործընթացը, ընդգրծենք, որ մեր քաղաքական հոգեկերտվածքը երկփեղկված ներքին գոյացություն է: Նրան բնորոշ են՝ հայրենասիրությունը, նվիրվածությունը Հայ Ղաթին ու Հայ պահանջատիրությանը, նորանկախ պետականության խորհրդանիշներին, ինչպես նաեւ եսական օգտապաշտությունն ու նիհիլիզմը, քաղաքական համակերպվողականությունն ու հաճկատարությունը:

Միանգամայն իրավացի են նրանք, ովքեր գտնում են, որ անակնկալ ազատությունը կյանքի է կոչել քրիստոնեական եւ ժողովրդավարական արժեքներին խորթ արժեքներ, բարբեր: Անձի կամքի ազատ արտահայտումը հաճախ ուղեկցվում է ստորին բնագոյների, ինքնակործան ու ագրեսիվ նոր մղումների ազատագրմամբ: Հասարակական բեմ է դուրս գալիս «ամբոխի մարդը»՝ իր անվերահսկելի բնագոյներով ու վաղանցիկ կրքերով:

Ներկայիս բեկումնային ժամանակներում ստեղծվել է եզակի հնարավորություն կենսագործելու հայոց պետականության իդեալը: Դա անհնար է առանց համազգային շահերի գերակայության զանգվածային գիտակցման, քաղաքացիական հասունության եւ ժողովրդական կամքի ամրության: Հայ ժողովրդի կողմից իր պատմական առաքելության գիտակցումը պահանջում է բարոյական խիզախություն, որը վեր է ամբողջատիրական ժամանակներից ժառանգված քաղաքական բարբերին կոտորեն հետեւելու անպատասխանատու վարքագծից: Մեզանից ոչ մեկը

իրավունք չունի իր նեղ անձնական, եսական նկրտումները վեր դասել ազգի գերագույն շահերից: Դեռեւս Միք. Նալբանդյանն է նկատել, որ «Ազգի անդամք ամենեքայն համարում են յուրյանց անձը մասնավոր, ազգը դարձել է մի վերացականություն եւ այդ է պատճառը, որ ազգի հառաջադիմության սայլը ընկած է մնում ճանապարհի վերա, որովհետեւ ամենայն մարդ, մասնավոր համարելով յուրյան, սիրտ չունի մոտենալ եւ ձգել տանել այդ սայլը»¹:

Ստ. Նազարյանը ավելացրել է, որ համազգային գործը հնարավոր է այնտեղ, «...որ եսականությունը, անձնական ախտերը, անհատի ազատությունը չափ ու սահմանի տակ են եւ հնազանդում են բանականության հրամանին, հասարակած օգտին»²:

Արդյոք բնավ պիտի կարողանա՞նք ազգի Գերագույն շահերը վեր դասել հատվածական, ժամանակավոր օգուտներից: Այո, եթե մեր պատմության դասերից ճշմարիտ հետեւություններ կատարենք, եթե հասկանանք, որ զոհաբերությամբ է սկսվում ամեն մի ազգաշինություն, զրկանքի հանձնառությամբ է զնվում ազատությունը, բարեկեցիկ ու անվտանգ կյանքի իրավունքը:

Ներկայիս հետհամայնավարական պատասխանատու շրջանում առավել հրատապ է հայ ժողովրդի սահմանադրական լուսավորության հիմնախնդիրը: Ժողովրդավարության, նրա սահմանադրական արժեքների վրա հիմնված հայրենասիրության դաստիարակումը ազգային գաղափարախոսության նպատակային հանգուցահարցն է: Որտեղ ձեւավորված չէ սահմանադրական հայրենասիրություն, այնտեղ չկա եւ իսկական ժողովրդավարություն: Առհասարակ, պատմությունը վկայում է, որ ազգերը, որոնք չեն ստացել լիարժեք հայրենասիրական դաստիարակություն, վաղ թե ուշ վերացել են: Ավարայրի, Մար-

1 Միք. Նալբանդյան, հ. 2, էջ 256:

2 «Հյուսիսափայլ» 1860, 1, էջ 6:

դարապատի ճակատամարտերում հայ ժողովրդի տարած բարոյական հաղթանակի պատճառները, նախ եւ առաջ, պետք է փնտրել ճշմարիտ դաստիարակության մեջ:

Ազգային գաղափարախոսությունը կատարում է ազգաճանաչության, ազգապահպանության, ներհամախմբման, գնահատման եւ ինքնարժեքավորման, կանխատեսման եւ գործողության մղման գործառնություններ: Մենք ցանկանում ենք հասկանալ մեր պատմության խորհուրդը, գոյության իմաստը: Դա մշտաներկաներքին պահանջումն է, առանց որի անհնար է ազգի իմաստավորված ու բարոյաշունչ գոյությունը: Այդ նպատակով մշակվել են գաղափարախոսական վարդապետություններ, ուսմունքներ, որոնք իմաստավորել են մեր հոգեւոր ուրույնության, ինքնատիպության պատմահոգեւոր ակունքները, ակնաշոշափելի կերպով պարզել են մեր տեղը համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ: Մենք մշտապես ձգտել ենք հստակեցնել մեր դիրքորոշումները եւ գնահատականները ուրիշ ազգերի նկատմամբ, համեմատել մեր ազգային իղեւներն ու նպատակները ուրիշ ազգերի, հատկապես, դրկից, իղեւների ու նպատակների հետ: Ինքնաճանաչման այս ուղիով ընթանալով՝ ազգային գաղափարախոսությունը փորձում է հիմնավորել մեր ինքնության իմաստը, նրա պատմահոգեւոր ամբողջականության ու միասնականության նախահիմքերը:

Ազգաճանաչությունը հետամուտ է զանազան նախապաշարմունքների եւ պատրանքների բացահայտմանը, դրանց արմատները տեսնելով, նախ եւ առաջ, հույզերի, ապրումների ու գաղտնի կրքերի մեջ: Այդ իմաստով գաղափարախոսության հատուկ ֆենոմեն է սոցիալական միֆոլոգիան (դիցաբանությունը): Առհասարակ, միֆը ազգային գիտակցության հիմնատարներից է: Իսկ լայն իմաստով՝ ազգը համախմբող եւ նրան գործողության մղող հոգեհուզական գործոն է, որի ազդեցությունը համեմատելի է միայն կրոնահոգեւոր արժեքների ազդեցության հետ:

Ազգային միֆերը արտահայտում են մեր պատմական ձգտումները, շահերը, դրանց առաջնայնության նկատմամբ ունեցած մեր ներքին ինտուիտիվ համոզվածությունը: Դրանց ձեռավորմանը մասնակցում են երեք հիմնական մեխանիզմներ՝ ազգի վերաբերյալ մեր ինքնագնահատականները, այլ ազգերի եւ մեր համեմատությունները եւ, վերջապես, ինքնավերլուծությունը:

Ազգաճանաչման նպատակն է՝ ստեղծել մեր պատմական կեցության ամբողջական պատկերը, վեր հանել ազգային «ես»-ի եւ անհատական «ես»-ի առանձնահատկությունները: Շեշտենք, որ «ես» կերպարը ունի երեք չափում՝ առկա «ես»-ը (թե ինչպես է հայը իրեն ընկալում տվյալ պահին), ցանկալի «ես»-ը (ինչպիսին կցանկանար իրեն տեսնել) եւ ներկայացվող «ես»-ը (ինչպես է իրեն ցույց տալիս): Այս երեք չափումները գոյակցում են ազգային «ես»-ի մեջ՝ ապահովելով նրա ամբողջությունն ու զարգացումը:

Ազգաճանաչությամբ ձգտում ենք մեր հավաքականությունը համախմբել, նրա մոտ մշակել միասնական գնահատականներ եւ գործելակերպ՝ հիմնվելով քրիստոնեական քաղաքակրթության ազգային ավանդույթների ու համամարդկային արժեքների վրա: Դրանով ձգտում ենք ընդգծել մեր պատկանելությունը այդ քաղաքակրթությանը, վերաբերմունքը մեր ազգային ճակատագրի նկատմամբ, որը մեր բոլոր ոգեշնչումների աղբյուրն է: Մենք ձգտում ենք, որպեսզի քրիստոնեական հայացքը մեր պատմության նկատմամբ քաղաքականության մեջ մարմնավորվի անմիջական, կառուցողական եւ ստեղծագործական ձեւերի մեջ: Իսկական ազգային գաղափարախոսությունը ձգտում է ոչ թե իղեւականացնել մեր պատմական անցյալը, նրան հաղորդել ինքնակուրացնող հուզականություն, այլ մտազգաստ ու քննադատական գնահատումների դիրքերից տալ ազգի անցյալի, ներկայի եւ ապագայի ճշմարիտ պատկերը:

Ազգային գաղափարախոսությունն ապահովում է ազգի բարոյահոգեւոր ու քաղաքական միասնությունը: Առանց միասնութ-

յան չկա ազատություն: Առանց ազատության անըմբռնելի է ազգի միանության ու ներհամախմբվածության գաղափարը: Ներհամախմբվածություն՝ նշանակում է ընդհանուր համաձայնություն ու համերաշխություն:

Համախմբելով կոտորակված հայությունը՝ ի շահ «հայադեմ հայրենիքի եւ պետության», ազգային գաղափարախոսությունը պետք է նպաստի, որ հայությունը դառնա «պատվախնդիր եւ մարտունակ զանգված» (Ն. Աղբալյան), որպեսզի ամեն մի հայ լինի «ազգի հավատարիմ որդի», պատրաստ լինի մեռնելու «ինչպես հայկազուն՝ Հայաստանի համար» (Խ. Աբովյան):

Ազգային գաղափարախոսությունը ոչ միայն պահպանում, համախմբում է ազգին, այլեւ նրան կառուցվածքայնորեն տարբերակում՝ հատուկ գրավչություն հաղորդելով ազգապատկանելության մեր հզոր գիտակցությանը:

Ազգաճանաչումը սերտորեն կապված է նաեւ ազգային զարգացման միտումների, օրինաչափությունների կանխատեսման հետ: Ամեն մի կանխատեսում հիմնվում է ինչպես ազգային կյանքի յուրահատկությունների, այնպես էլ մարդկային քաղաքակրթության զարգացման ընդհանուր միտումների ճշգրիտ համադրման վրա: Չնմանվելով ուրիշ ազգերին, ունենալով սեփական մշակութային դիմագիծ ու ոգի, հայ ժողովուրդը մշտապես ձգտել ու ձգտում է հասարակական զարգացումը օրգանապես բաղդատել սեփական ինքնության պահպանման եւ կատարելագործման հիմնարար նպատակների հետ: Մենք ձրգտում ենք չտրվել վերազգային միակերպության համահարթեցնող գաղափարական ազդեցություններից, միաժամանակ բացորոշել մեր տեղը մարդկային քաղաքակրթության զարգացման մեջ: Պաշտպանում ենք այն գաղափարը, ըստ որի քաղաքակրթության ապագան ոչ թե միակերպ, այլ բազմակերպ մարդկությունն է, որի բազմազանության պահպանման խնդիրը անժըխտելի գաղափարախոսական արժեք է:

Գաղափարախոսական զարգացման որոշ

առանձնահատկությունները

հետհամայնավարական շրջանում

Խորհրդային ամբողջատիրության արմատական փլուզումը նշանավորվեց նաեւ համայնավարական գաղափարախոսության, նրա ենթակառուցվածքների համապարփակ ձգնաժամով: Միաժամանակ, գաղափարախոսական հին ձեւերի սնանկության լիակատար ինքնաբացահայտումը չարդարացրեց ապագաղափարախոսականացման վարդապետության ջատագովների կանխագուշակումները գաղափարախոսության մայրամուտի, վերջի մասին: Անցումը ամբողջատիրությունից դեպի ժողովրդավարություն սեւեռում ուշադրության ու հոգածության առարկա դարձրեց ազգերի ազատ ու անկախ պետականության համալիր կայացման գաղափարախոսական հիմնավորման խնդիրը:

Որո՞նք են ներկայիս անցումաշրջանի սոցիոլոգիական բնութագծերը, ինչո՞վ են դրանք տարբերվում հասարակության համեմատաբար կայուն շրջանների բնութագծերից, ինչպե՞ս են ընթանում ազգային կյանքի կազմակերպման նոր սոցիալական եղանակների, դրանց համարժեք տնտեսական, քաղաքական, իրավական եւ գաղափարախոսական մոդելների ձեւավորման բարդ ու հակասական գործընթացները: Այս հիմնահարցերը չունեն միանշանակ պատասխաններ, թեկուզ այն պատճառով, որ մերօրյա վերափոխումների ներքին դինամիզմը, արագանցիկ փոխակերպումների տեմպերը սահմանափակում են մեր ինտելեկտուալ հնարավորությունները: Պատահական չէ, որ մեր գաղափարախոս-տեսաբաններից շատերը դեռեւս չեն հստակեցրել իրենց պատկերացումները հայոց պետականության կայացման ժողովրդավարական մոդելների ժողովրդավարական տարբերակի վերաբերյալ: Ի լրումն ասվածի, ավելացնենք նաեւ, որ դժվարությունը նրանում է, որ մեզանում կատարվում է իսկական էթնոհոգեբանական հեղափոխություն՝ վճռականորեն ազա-

տագրվում ենք խորհրդային ամբողջատիրության շերտանցատվածքներից, աստիճանաբար ձեռք ենք բերում ժողովրդավարական ապրելակերպի եւ հոգեկերտվածքի նոր որակներ: Սակայն դեռեւս չենք մշակել ժողովրդավարական արժեքները յուրացնելու այնպիսի եղանակներ, որոնք ի գործու լինեին հաշվի առնելու մեր ինքնատիպության պահպանման ու զարգացման հիմնախնդիրները: Անտարակույս, գոյություն չունի բոլոր ազգերի համար ժողովրդավարության միասնական ինչ-որ նմուշօրինակ: Ժամանակին Հեգելն ընդգծել է. «Պետաիրավական ձեւերի (այդ թվում՝ ներկայացուցչական համակարգի) նորացումը յուրաքանչյուր ազգի ուրույն զարգացման արդյունքն է, եւ այն չի կարող լուծվել ուրիշ ժողովուրդների նվաճումների հասարակ փոխառնման միջոցով»:

Այս տեսանկյունից կարելի է առանձնացնել ազգային գաղափարների նկատմամբ վերաբերմունքի երեք տեսակ: Առաջինի համաձայն, ազգային միասնական գաղափարախոսությունը պետք է ամբողջովին հենվի մեր պատմաքաղաքական ավանդույթների վրա, իհարկե, նաեւ համակողմանիորեն հաշվի առնի հայ ժողովրդի գերագույն շահերի իրականացման ներկայիս փուլի գործնական կարելիություններն ու իդեալական նպատակները:

Մյուս մոտեցումը փորձում է նորովի գնահատել մեր պատմաքաղաքական ավանդույթները, դրանք մտաքննելով իրենց կազմավորման, զարգացման շղթայի մեջ, պահանջում է հրաժարվել այն գաղափարներից, որոնք պատմության քննությունը չեն բռնել: Զաղաքական իրատեսության դիրքերից փորձ է արվում վերադասավորել մեր գաղափարական գերակայությունների սանդղակը, այն առավելագույնս հարմարեցնել մերօրյա պատմական իրողությունների հրատապ պահանջներին:

Երրորդ մոտեցումը հենվում է անցյալի քաղաքական ավանդույթների նկատմամբ ընդգծված ժխտական վերաբերմունքի վրա: Զարգացվում է այն տեսակետը, ըստ որի հատուկ ինչ-որ ազգային գաղափարախոսություն գոյություն չունի: Եթե, այնու-

ամենայնիվ, նրա անհրաժեշտությունը կա, ապա այդօրինակ գաղափարախոսությունը պետք է հանդիսանա մեզանում եվրոպական տիպի ժողովրդավարական պետականության կառուցման, դրա վերաբերյալ տարբեր ազգային կուսակցությունների ծրագրերի գործնական իրականացման փորձի ընդհանրացումը: Զաղաքական պրակտիկայում նման դիրքորոշումները ուղեկցվում են եվրոպական ժողովրդավարության մոդելների հախուռն կրկնօրինակմամբ, ինչպես նաեւ, որ առավել կարետր է՝ Հայ Դատի, Հայ պահանջատիրության գործնական նշանակության թերագնահատմամբ:

Այս մոտեցումների միջեւ առկա են հակասություններ, որոնց սկզբունքային պատճառը նաեւ նրանում է, որ դրանց ետեւում կանգնած հասարակական ուժերը չեն կարողանում տեսնել ազգային եւ ժողովրդավարական արժեքների միջեւ բնականոն կապը: Ժողովրդավարությունը ազգային համակեցության, նրա ինքնատիպության պահպանման ու զարգացման եղանակն է: Այն կոչված է նոր բովանդակություն հաղորդելու մեր քաղաքական հոգեկերտվածքին, նվիրվածությանը սեփական ճակատագրին, մայրենի լեզվին, հայրենի հողին եւ այլ պատմահոգեւոր արժեքներին: Զուգապատշաճորեն պետք է դրանք համադրի մեր նորանկախ պետության սահմանադրական արժեքների հետ: Այս միասնության շնորհիվ պետք է ձեւավորվի Հայաստանի՝ որպես միջազգային հանրակցության լիիրավ անդամի, ժողովրդավարական ազգային նկարագիրը: Անշուշտ, դա տեսական, իսկ, երբեմն էլ, հիվանդագին գործընթաց է, հատկապես նկատի ունենալով, որ այն տեղի է ունենում գաղափարախոսական պլյուրալիզմի, բազմակարծության պայմաններում:

Նկատենք, որ կրոնների եւ աշխարհիկ գաղափարախոսությունների խաղաղ գոյակցության անհրաժեշտությունը ճանաչվել է դեռեւս Լուսավորության դարաշրջանում: Այդ ժամանակներից ի վեր արեւմտյան ժողովրդավարությունը վարժվել է նման գաղափարախոսական բազմակարծությանը: Սակայն հետեա-

մայնավարական շրջանի հայ մարդու մոտ, որն առաջին անգամ բախվում է տարբեր գաղափարախոսությունների գոյակցության իրողության հետ, առաջացնում է արժեքային կողմնորոշվածության ու վստահության ճգնաժամ: Նրա համար սեփական ընտրության իրականացումը դժվարին խնդիր է: Ցանկացած մարդ, այդ թվում եւ հայ, սարսափում է հավատազրկությունից, ձգտում է հենվել ինչ-որ գաղափարների ու մնայուն արժեքների վրա: Այս իրավիճակը երբեմն նպաստավոր հող է ստեղծում օտար գաղափարների, կրոնական աղանդների անարգել ներթափանցման համար: Ակներեւ է, որ նման ներհուսքը դեպի Հայաստան իրական սպառնալիք է մեր ազգային ուրույն արժեքների, դրանցով տոգորված ազգային գաղափարախոսության համար: Չպետք է մոռանալ, որ հետհամայնավարական անցումաշրջանում ազգային հանրության իրողությունն անհնար է առանց նրա գաղափարախոսական միասնության: Հատկապես, երբ գաղափարախոսական միասնությունը պետք է գործի բազմակուսակցական եւ բազմակարծ հասարակության պայմաններում: Ազգի գաղափարական միասնության ձեւավորման ընթացքը մեծապես կախված է ամեն մի քաղաքական կուսակցության վարքագծից: Եթե նրանք ներփակվեն իրենց նեղ, խմբակային շահերի մեջ, անտեսելով ազգի գերագույն շահերը, ապա նորածիլ համակարգը անկարող կլինի հաղթահարելու ներազգային հակամարտությունները, եւ մեզանում չի հաստատվի միջխավային համագործակցության վերդասակարգային ոգին: Ոչ մի քաղաքական ուժ՝ թե՛ «աջակողմ», թե՛ «ձախակողմ», թե՛ «կենտրոնամետ», ի գործու չէ առանձին-առանձին, մեկուսի լուծելու հայ ազգի հիմնահարցերը: Այստեղ անզնահատելի է հենց ազգային գաղափարախոսության վճռորոշ դերը: Այն պետք է բացահայտի տարբեր խմբային շահերն արտահայտող այն արժեքիմքերը, որոնք ընդհանուր եւ միասնական են ողջ հայ ազգային հանրության համար:

РАФАЕЛ САМСОЯН. Нация и государственность.

Решение многих национальных проблем в теории и политической практике находится в зависимости от определения нации, ее соотношения с другими общественными явлениями. Широко распространенная идентификация нации и государства ошибочна и приводит к негативным последствиям для многих наций. Построенная на таком понимании система международных отношений исключает возможность осуществления декларируемого права на самоопределение наций, не имеющих своей государственности, что побуждает их бороться за независимость посредством национально-освободительных войн. Результатом такой идентификации является подмена национальной принадлежности гражданской, национального языка государственным, к отрицанию национального сознания, идеологии, патриотизма и других проявлений самобытности зависимых и подневольных наций.

МАНУК АРУТЮНЯН. Национальная идеология в посттоталитарный период.

В статье рассматриваются тенденции становления, функционирования и развития национальной идеологии в условиях перехода от советского тоталитаризма к демократии. Особое внимание уделяется анализу роли идеологии в становлении и развитии армянской национальной государственности. При этом роль национальной идеологии рассматривается в нескольких направлениях: как фактора, усиливающего идейно-политическое воздействие на процессы социально-экономического, политико-правового и морально-психологического преобразования жизни общества и нации; как тенденции, в определенной мере нейтрализующей социальные издержки модернизации общества и способствующей устранению наслоений тоталитарного прошлого в психологии и поведении людей, содействующей формированию нового политического менталитета армян.

The solution of many national problems, both in political theory and practice, depends upon the definition of the term "nation" and its correlation with other social phenomena. The erroneous definition based on the identification of nation and national state has unfavourable consequences for nations lacking their own national statehood. International relations structured on the basis of such identification do not make provisions for such nations to exercise their right to self-determination, which impels them to national-liberation struggles for independence. It is also owing to such definition that in the case of dependent nations nationality is substituted for citizenship, the national language for a state language, and such notions as national consciousness, national ideology, patriotism, etc are repudiated. Therefore, it is necessary to create international political organizations representative of all nations willing to exercise their right to self-determination.

MANOUK HAROUTIUNIAN. National Ideology in Post-totalitarian Period

The article reveals the tendencies in forming, functioning and developing national ideology during the transition period from Soviet totalitarianism to democracy, with particular emphasis made on the investigation of the role ideology is entitled to play in the making and enhancing Armenian national statehood. National ideology is examined in different aspects: on the one hand, it is regarded as a factor which reinforces ideological-political impact on the processes of social-economic, political-juridical and moral-psychological transformations in the life of society and nation; on the other hand, it is considered to be a tendency which to a certain extent neutralizes social consequences of modernization of society and eliminates the layers of the totalitarian past in the psychology and behavior of people conducive to shaping new political mentality of the Armenian nation.

Խմբագրության կողմից.....	3
Ռաֆայել Սամսոնյան. Ազգ եւ պետականություն.....	6
Մանուկ Հարությունյան. Ազգային գաղափարախոսությունը հետամբողջատիրական շրջանում.....	25
Համառոտագրություններ.....	43